

İran Krizi

Memduh Karakullukçu, Global İlişkiler Forumu Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı

İran krizi, acil çözülmesi gereken bir güvenlik sorunu arz etmektedir. Öncelik, mevcut politika araçlarıyla krizi çözmek ya da ertelemeyi sağlayacak kadar kontrol altına almaktır. Tartışmaların temelinde, İran'ın bugün ve gelecekte nükleer silahlar geliştirmesini engelleyecek güvenilir taahhüt ve denetim mekanizmalarının kurulması yatmaktadır. Diplomasi, ekonomik yaptırımlar, gizli operasyonlar ve askeri seçenekler arasında yapılan tercih ve sıralama, yakın vadede krizi çözmek için kullanılacak yaklaşımı belirleyecektir.

Ancak bu politika tercihlerinin, mevcut krizin ötesinde etkileri olacağı şüphesizdir. Önerilen politikalar eşit derecede önemli başka küresel öncelikleri de etkilemektedir. Küresel ekonomik ve siyasi düzenin dayanıklılığı bu önceliklerden biridir. Yaptırımlar; petrol ticareti, finans sistemi ve nakliye sigortası gibi, küresel düzenin temel unsurlarını zorlamaktadır. Bu tür önlemler, dünyadaki tüm ülkelerin bu küresel mekanizmalara sürekli ve sağlam yapılar olarak duyduğu güveni zedeleme riskini taşımaktadır. Aynı şekilde, küresel algıda gizli operasyonların meşru bir politika aracı olarak normalleştirilmesi, İran krizinin küresel normlar üzerinde istenmeyen yan etkilerinden biri olabilir.

Bu uzun vadeli kaygılar, aciliyet kazanmış İran krizinin çözümü için önemli adımlar atmaktan vazgeçmeye yönelik bir mazeret oluşturmaz. Ancak bu kaygılar politikaların nasıl biçimlendiği, kamuoyuna nasıl sunulduğu ve nasıl hayata geçtiği konularında daha fazla düşünülmesi gerektiği yönünde makul birer uyarı niteliğindedir. Dünyadaki güç dengeleri değiştikçe, daha güvenilir küresel sistemlere duyulan ihtiyacın artması muhtemeldir. Bu sistemlere yönelik riskleri kontrol etmek için zaman ve çaba harcamak, ödenecek küçük bir sigorta primi gibi görülmelidir.

İran'la ilgili politika tercihlerinin sistemin bütününe etkileyeceği ikinci alan ise bölgenin geleceğidir. Gündemdeki tartışmalar, İran'a karşı uygulanacak yaptırımların bölgesel güvenlik ve kısa vadeli istikrar açısından sonuçlarını ele almaktadır. Ancak bu eylemlerin bölgenin uzun vadeli istikrarı, ekonomik gelişimi ve entegrasyonu açısından sonuçları tartışılmamaktadır. Siyasi liderlerin ve halkların hedeflerine, planlarına yön verebilecek bölgesel bir refah vizyonunun olmaması, kısa vadeli güvenlik kaygılarının bölgesel refleksleri şartlandırmaya ve biçimlendirmeye devam etmesine imkan vermektedir.

Yinelemek gerekir ki burada önerilen, mevcut krizin çözümüne kapsamlı yeni talepler eklemek değildir. Vurgulanmak istenen yalnızca İran'la ilgili politikaların şekillendirildiği, sunulduğu ve hayata geçirildiği şu günlerde bölge için güvenlik ve ekonomi konularında uzun vadede izlenecek yolun da bir yandan belirlenmesi gerekliliğidir.

Arka planda olumlu bir refah gündeminin ve vizyonunun sağlayacağı dayanak olmadığı takdirde, İran süreciyle ilgili kısa vadeli güvenlik endişeleri tüm bölgeyi bir süre daha hakimiyeti altında tutup biçimlendirecektir.

Bu nedenle İran krizi hakkında düşünürken, yalnızca şu anki süreci değil, sistemin bütününe tesir edebilecek sonuçları da değerlendirmek akıllıca olacaktır. Uzun vadeli sistemik kaygılar şu anki eylemleri belki değiştirmez, ama bu eylemlere uzun vadede getirisi yüksek üslup katkısı sağlayabilir.

KRİZİN ÇÖZÜMÜNDE TEMEL SÜREÇ

İran'la yapılacak bir anlaşma, "İran'ın nükleer programının yalnızca barışçıl amaçları olduğu konusunda uluslararası güveni yeniden tesis etmeyi ve bu arada İran'ın nükleer enerjiyi barışçıl biçimde kullanma hakkına saygı göstermeyi" hedeflemektedir (Lady Ashton'ın Saeed Jalili'ye mektubu, Mart 2012).

Geçmişteki güven eksikliğine bakarak, uluslararası güveni yeniden tesis etmek için IAEA'ya Ek Protokol'de tanınanın da ötesinde geniş bir denetim yetkisi verilmesi, %5'i aşan zenginleştirme çalışmalarının durdurulması ve ihtiyaçtan fazla üretilmiş OZU (orta zenginleştirilmiş uranyum) ve AZU (az zenginleştirilmiş uranyum) stoklarıyla ilgili kabul edilebilir bir çözüm bulunması gerekmektedir. Bunun karşılığında, İran kendisine en azından araştırma, zenginleştirme ve barışçıl amaçlarla nükleer enerji üretimini içerecek nükleer teknolojiye sahip olma hakkı tanınmasını ve uygulanmakta olan ya da uygulanacak bazı yaptırımların kaldırılmasını bekleyecektir.

Bu temel anlaşmanın sağlanıp sağlanamayacağı belli değildir. Zaman zaman İran yönetiminin maliyet/fayda hesabını pragmatik ve akılcı bir şekilde yaptığı düşünülmektedir. Yaptırımlar ve askeri müdahale olasılığı, teorik olarak İran yönetimini böyle bir anlaşmayı kabullenmeye ikna edecek kadar yüksek bir maliyet olabilir.

Ancak İran yönetimi, özellikle İsrail ve ABD bağlamında simgeleri ve ideolojileri de önemseydiği izlenimini de vermektedir. Bu eğilim, doğal olarak belirlenen politikalarla ve siyasi söylemlerle yakından ilintilidir. Bu nedenle şu anki açmazdan kurtulmak için basit bir maliyet/fayda hesabı yeterli olmayabilir. Biriken Batı karşıtı söylemi dengelemek adına İran yönetiminin inanılır bir sembolik kazanım sağlaması gerekli görünmektedir.

İran'ı uluslararası etkisi ve nüfuzu olan bir ülke olarak konumlandırarak bir anlaşma maddesi, görüşmelerin bir aşamasında İran yönetiminin gerekli adımları atmasını sağlayabilir. Geçmişte İran'dan gelen taleplerin bazıları hedef şaşırtmaya yönelik olmakla birlikte, bu tepkiler sembolik değere sahip, kritik önemi olmayan olası tavizler konusunda P5+1 müzakerecilerine ipucu verebilir niteliktedir. Bu tavizler esasa ya da usule ilişkin olabilir. Anlaşmanın biçimlendirilmesinde ya da uygulamaya konmasında, İran'dan gelecek bir talep doğrultusunda, P5+1 dışında kalan başka aktörlerin devreye girmesi gereken sembolik sinyali sağlayabilir.

Eğer İran'ın barışçıl nükleer teknoloji hakkı ile güvenceler konusundaki uluslararası talep arasında geniş anlamda bir denge kurulamazsa, görüşmeler büyük olasılıkla başarısız olacaktır. Bu senaryoda, şu anki siyasi söylem, anlamı ve sonuçları açısından son derece endişe verici olan, görmezden gelinemeyecek bir askeri müdahale olasılığına işaret etmektedir.

Teorik olarak bir başka denge senaryosu ise İran'ın daha da sıkı bir denetim karşılığında "nükleer eşik ülkesi" haline gelmesidir. Bu denge, uluslararası camia tarafından arzu edilen bir denge değildir. Bu senaryoda bölgesel silahlanma ve nükleer silahların yayılma ihtimali devam edecektir. Ancak yine de, "nükleer eşik ülkesi" ile "nükleer silahları olmayan bir ülke" arasındaki farkın belirsizleşeceği şekilde "nükleer eşik ülkesi" tanımının genişletilmesi orta vadede çözüme katkı sağlayabilir.

Temel Sürecin Küresel Sistem için Sonuçları

İran sorunun aciliyeti ve ciddiyeti, doğal olarak mevcut politika tartışmalarını sonuç almaya ve krizi çözmeye yönlendiriyor. Yaptırımlar, gizli operasyonlar ve askeri müdahale tehdidi öncelikle İran yönetimini uluslararası camianın koşullarını kabule zorlamak amacıyla planlanıyor, biçimlendiriliyor ve uygulamaya konuyor. Ancak bu önlemlerin, İran dışında üçüncü taraflar ve küresel sistem için doğrudan ve dolaylı bazı sonuçları olduğu unutulmamalıdır.

Yaptırımlar:

Yaptırımlar yalnızca İran'a değil, İran'ın ticaret ortaklarına, özellikle de komşu ülkelere zarar veriyor. İkili ticaret hacmi ve yakınlığa bağlı olarak ekonomik zarar, eşit olmayan bir şekilde dağıtılıyor. Gereğinden fazla zarar gören ticaret ortaklarının yükünü hafifletmeye yönelik önlemler, yaptırımlar konusundaki uluslararası desteği güçlendirecek, yaptırımları daha sürdürülebilir ve etkin kılacaktır.

BM dışındaki yaptırımlar özellikle hassasiyet gerektirmektedir çünkü bu uygulamalar küresel ekonominin altyapısına tek taraflı sınırlamalar getirmektedir. Küresel bankacılık, rezerv para birimleri, nakliye sigortası ve petrol ticareti, küresel ekonomik sistemin temel yapı taşlarıdır. Bu sistemlere duyulan uluslararası güven, sistemlerin sağlıklı işleyişleri için elzemdir ve bu güvenin aşınması, uzun vadede sistemlerin etkinliğini azaltacaktır. Zaman içinde bu tip tek taraflı eylemlerden etkilenmeyecek paralel sistem arayışlarının öne çıkması muhtemeldir.

Tek taraflı yaptırımların uygulanabilirliği, yaptırım uygulayan ülkenin küresel ekonomideki gücüyle yakından ilişkilidir. Bu gücün yalnızca çok istisnai durumlarda kullanılması ve bu istisnai durumun hem kamuoyu önünde, hem de kapalı kapılar ardında dile getirilmesi önemlidir. Eğer İran krizi sürer ve tek taraflı yaptırımlar gerekli olmaya devam ederse, bu yaptırımların istisnai özelliğini dile getirmek ve faydalarını kamu diplomasisi aracılığıyla gerekçelendirmek son derece önemli olacaktır.

Gizli Operasyonlar:

İranlı bilim adamlarının ölümü, Stuxnet olayı ve IRGC uçak kazaları, İran'ın nükleer programına karşı girişimlerin birer parçası olarak kamuoyunda geniş yankı bulmuştur. Resmi yetkililer elbette herhangi bir ülkenin konuyla ilgili olduğunu inkar etmiştir, ancak medyanın bu konuyu geniş bir şekilde ele alması, bazı ülkelerde kamuoyu nezdinde gizli operasyonların dış politikanın meşru araçlarından biri olarak algılanmasına sebep olmuştur. Gizli operasyonların kamuoyunda uluslararası süreçlerin meşru unsuru olarak normalleştirilmesi, krizin çözümü için harcanan küresel çabanın ciddi ve gereksiz bir maliyetidir.

Askeri Müdahaleler:

Her ne kadar İran'ın nükleer tesislerine yönelik askeri bir müdahale sık sık tartışma konusu oluyorsa da, bu olasılığın hukuki boyutu yeterince ele alınmamaktadır. BM aracılığıyla hukuki dayanak elde etmek mümkün olsa da, şu anki uluslararası dinamikler bu konuda fazla umut verici değildir. İran'ın bu aşamada bir nükleer silah programı yürüttüğünü gösteren kesin kanıtlar olmadıkça, uluslararası camiada gayri resmi bir fikir birliği oluşturmak bile zor olacaktır.

Mevcut hukuki altyapı, nükleer teknolojinin hem barışçıl hem askeri hedeflere hizmet etmesi nedeniyle karmaşıklaşan bu alanda, kötü niyeti saptama ve karşı harekete geçme konusunda yetersiz olabilir. Bu durum, nükleer silahların yayılmasını engellemek için ele alınması gereken yapısal sorunlarından biridir.

İran'la bir anlaşmaya varmak zordur ve eldeki tüm araçların kullanılmasını gerekli kılmaktadır. Ancak küresel normlara ve yapılara duyulan güveni aşındırmak, kaçınılması gereken çok yüksek bir maliyettir.

Temel Sürecin Bölgesel Sonuçları

Ortadoğu bir dönüşüm sürecinden geçmektedir. Bu uzun sürecin güvenlik sorunlarıyla mı yoksa ekonomik/toplumsal kalkınma sorunlarıyla mı tanımlanacağı henüz açıklık kazanmamıştır.

İran açmazının nasıl evrileceği, bölgenin izleyeceği yol ile yakından ilgilidir. İran bölgesel bir güvenlik sorunu olarak kaldığı sürece, komşuları için barışçıl bir ekonomik büyüme rotası çizmek zor olacaktır.

Nükleer silahlar olsa da olmasa da, İran'ın bölgeyi istikrarsızlaştırma potansiyeli vardır. Olumlu yönünden bakıldığında, İran'ın bölgeye entegre olması, bölgenin istikrarına ve refahına pozitif katkı yapacak bir güç haline gelmesi demektir. Bu nedenle İran'ın bölgeye entegrasyonunun koşullarını yaratmak, uzun vadeli hedef olmalıdır.

Şu anki karışıklık içinde, İran'ı da içerecek bölgesel bir kalkınma vizyonu önermek bile gerçekçi görünmemektedir. Ancak siyasetçilere ve ülke halklarına bir çıpa sağlayacak ve onları harekete geçirecek tutarlı ve pozitif bir bölgesel

vizyon oluşturmak için çaba göstermek gerekmektedir. Aksi halde bölgedeki tüm liderler yalnızca güvenlik kaygılarıyla hareket etmeyi sürdürecektir ve aldıkları kararlar güvenlik refleksleriyle şekillenecektir.

Türk yönetimi, bu aşamada gerçekçi olmamakla suçlanma pahasına bölgesel ticaret ve entegrasyona yönelik bir vizyonu cesurca savunmaktadır. Bölge için, İran'ı da içerecek alternatif bir yol haritasının arka planda geliştirilmesini hedefleyen bu çabaya başkalarının da dahil olması gerekir. Türk yaklaşımının tarihten gelen farkı, İran'la zaman zaman ciddileşen görüş ayrılıklarının diyalog yoluyla çözümü konusunda neredeyse dört asırlık bir deneyime sahip olmasıdır. Yılda 1,9 milyon İranlı ziyaretçiye ve Türkiye'de yaşayan çok sayıda İranlı'ya dayanan bu ilişkinin insani boyutu, Türk karar vericilerin İran sorununa yönelik çok farklı olan yaklaşımlarını beslemekte ve biçimlendirmektedir.

Burada önerilen, mevcut krize verilecek yanıtta ek talepler getirmek değildir. Yalnızca İran politikaları biçimlendirilirken, duyurulurken ve uygulanırken, buna paralel olarak, bölgenin güvenliği ve ekonomisi için uzun vadeli ve bütüncül bir yol haritası geliştirmenin gerekli olduğu vurgulanmaktadır. İran krizinde karar alma mekanizması; iç içe geçmiş güvenlik riskleri ve ekonomik hedeflerle oluşturulmuş bölgesel bir algıyla beslenmeli ve şekillendirilmelidir.

İran krizi hem bölge, hem de dünya için son derece zor ve endişe verici bir sorundur. Çözümü acil önceliğe sahiptir. Ancak bu sürecin küresel normlar ve yapılarla ve dahası bölgenin geleceğiyle ilişkisi azımsanmamalıdır. Dünyada, acil çözüm gerektiren süreçlerin çevresindeki uzun vadeli geniş siyaset alanını planlayacak, yönlendirecek ve dolayısıyla küreselleşmeyi sistemik aşınma riskinden koruyacak entelektüel ve kurumsal kapasitenin mevcut olduğu unutulmamalıdır.